

HATAYLA İLİŞKİLİ UTANÇ VE SUÇLULUK DUYGUSU ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMUNUN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI*

The Study on the Validity and Reliability of the Turkish Form of
Offence-related Feelings of Shame and Guilt Scale

Hakan SARIÇAM¹

Ahmet AKIN²

Mehmet ÇARDAK³

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Wright ve Gudjonsson (2007) tarafından geliştirilen Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'ni Türkçeye uyarlamak ve ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizlerini yapmaktır. Araştırmaya Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören 437 üniversite öğrencisi katılmıştır. Ölçeğin psikometrik özellikleri, test-tekrar test, iç tutarlık, doğrulayıcı faktör analizi ve ölçüt bağıntılı geçerlik yöntemleriyle incelenmiştir. Ölçüt bağıntılı geçerlik için Utanç ve Suçluluk Ölçeği (Şahin & Şahin, 1992) ile Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği (Özen & Gülaçtı, 2010) kullanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde orijinal formla tutarlı olarak 10 maddeden oluştuğu ve utanç ve suçluluk şeklinde iki boyutta uyum verdiği görülmüştür ($\chi^2=86.59$, $sd=28$, $RMSEA=.068$, $GFI=.94$, $CFI=.95$, $AGFI=.93$ ve $SRMR=.070$). Ölçeğin faktör yükleri .36 ile .75 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayıları ölçeğin bütünü için .80, utanç alt ölçeği için .78, suçluluk alt ölçeği için .70 olarak bulunmuştur. Ölçeğin test-tekrar

* Bu çalışma 19-21 Eylül 2012 tarihleri arasında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde gerçekleştirilen III. Ulusal Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Öğr.Gör., Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, hakansaricam@gmail.com

² Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitimde Psikolojik Hizmetler ABD, aakin@sakarya.edu.tr

³ Öğr.Gör.Dr., Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitimde Psikolojik Hizmetler ABD, mcardak@sakarya.edu.tr

test korelasyon katsayısı ölçeğin utanç alt ölçeği için .80, suçluluk alt ölçeği için .78 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .29 ile .62 arasında sıralandığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu, geçerlik, güvenilirlik, doğrulayıcı faktör analizi

ABSTRACT

The aim of this research is to adapt the Offence-related Feelings of Shame and Guilt Scale (Wright & Gudjonsson, 2007) to Turkish and to examine its psychometric properties. The research was conducted on 437 university students. The validity and reliability of scale was investigated by test re-test, Cronbach alpha, confirmatory factor analysis and criterion related validity methods. The Guilt and Shame Questionnaire (Şahin & Şahin, 1992) and Sense of Responsibility and Behavior Scale (Özen & Gülaçtı, 2010) were used for the criterion related validity. Results confirmatory factor analyses demonstrated that 10 items yielded 2 factors (shame and guilt), as original form and that the two-dimensional model was well fit ($\chi^2=86.59$, $df=28$, $RMSEA=.068$, $GFI=.94$, $CFI=.95$, $AGFI=.93$, and $SRMR=.070$). Factor loadings ranged from .36 to .75. Cronbach alpha internal consistency coefficients were found as .80 for whole scale and as .78 and .70 for two subscales, respectively. Test-retest reliability coefficient was as .80 for shame dimension and .78 for guilt dimension. Corrected item-total correlations ranged from .29 to .62. Overall results demonstrated that Offence-related Feelings of Shame and Guilt Scale can be used as a valid and reliable instrument.

Keywords: Offence-related Feelings of Shame and Guilt Scale, validity, reliability, confirmatory factor analysis

Giriş

Utanç ve suçluluk, belirli standartlara uymaya teşvik eden sosyal davranışları düzenleyen duygulardır. Bu iki duygu kişiye özel olmasına rağmen başkaları ile de ilgilidir (Tangney & Fischer, 1995). Utanç ve suçluluk birbiriyle yakından ilişkili iki kavram olup (Köksal & Gençdoğan, 2007); bireylerin herhangi bir olumsuz davranış sergiledikten sonra yaşadıkları temel duygusal durumu tanımlamak amacıyla kullanılan terimlerdir. Suçluluk ve utanç duygularının her ikisi de olumsuz duygulanımlar (bireyin uyarılara, olaylara, anılara, düşüncelere duygusal tepki ile katılabilme yetisi) içermesine rağmen odaklanılan olumsuz duygulanımlar (afektler) farklıdır. Fenomonolojik (dış dünyayı kendine özgü algılama) yaşantıların değişik olması farklı olumsuz duygulanımlar doğurmaktadır. Suçluluk duygusu, bazı özel hareket veya başarısız davranışlarla ilişkili bir kavramdır. “Olan kötü bir şeyden” pişmanlık veya üzüntü duyma ve bu şeyi telafiye yönelik gerilim duymaktır. Utanç

duygusu ise suçluluk duygusundan çok daha fazla acı verici ve dayanılmazdır. Utanç bütün benlik ile ilgili bir kavramdır. “Kötü şey”- “kötü ben” olarak yansıtılır ve tüm benlik acı verici şekilde olumsuz değerlendirilir. Bu olumsuz ve acı verici değerlendirmeler sonucunda kişi kendini daralmış, küçülmüş, değersiz ve güçsüz hissetmektedir (Tangney, Wagner & Gramzow, 1992). Suçluluk ise benlik ile ilgili değildir. Daha ziyade yapılan veya yapılmayan şey üzerine odaklanılmaktadır (Lewis, 1971).

Duygusal tepki olarak verilen utanç ve suçluluğun, olumsuz davranış sergileyen bireyin eylemsel şablonlarında farklılıklarla açığa çıktığı öne sürülmektedir (Wright & Gudjonsson, 2007). Örneğin bir cinayet işleyen bireyin bu davranışına bağlı olarak yaşadığı utanç duygusunun onu itirafa yönelttiği, bu eylemin yarattığı suçluluk duygusunun itiraf sürecini kolaylaştırdığı varsayılmaktadır (Gudjonsson, 2003). Başka bir ifadeyle, suçluluk bütün benlikten bir dereceye kadar ayrı

olarak belirli bir davranışın negatif değerlendirilmesini içerir. Belirli bir davranıştan dolayı suçluluk hissedildiği zaman insanlar genellikle yapılan “kötü şey” için bir vicdan azabı, pişmanlık ve gerilim duygusu hissederler. Bu durumda insanlar genellikle eylemi tamir etmeye yönelik bir baskı duyarlar (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011). Bu durum yapılan hataya ilişkin özür dileme veya yapılan hatayı itiraf etme vb. şeklinde ortaya çıkabilir.

Wright ve Gudjonsson (2007) bireylerin suç işlemelerinin veya olumsuz bir davranış sergilemelerinin ardından yaşadıkları utanç ve suçluluk duygularını değerlendirmek amacıyla Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği’ni geliştirmiştir. 10 maddeden oluşan bu ölçme aracı 7’li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir (“1” Hiç uygun değil-“7” tamamen uygun). Ölçekten alınabilecek puanlar 7 ile 70 arasında sıralanmaktadır. Ölçekte yer alan alt ölçeklerin her birinden ayrı toplam puanlar elde edilmektedir (1., 4., 7., 9. ve 10. maddeler suçluluk alt boyutu; 2., 3., 5., 6. ve 8. maddeler utanç alt

boyutu). Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizinde maddelerin iki faktörde toplandığı ve toplam varyansın %31.83’ünün açıklandığı görülmüştür. Maddelerin faktör yükleri .41 ile .71 arasında değişmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayıları utanç alt ölçeği için .78, suçluluk alt ölçeği için .79 olarak bulunmuştur. Geçerlik ve güvenirlik çalışmalarından elde edilen sonuçlar Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği’nin geçerlik ve güvenirliğinin sağlandığını göstermektedir (Wright & Gudjonsson, 2007).

Ülkemizde konuyla ilgili araştırmalar incelendiğinde utanç ve suçluluk düzeylerini belirlemeye yönelik çok az ölçme aracı bulunmuştur. Şahin ve Şahin (1992) tarafından geliştirilen Utanç ve Suçluluk Ölçeği, utanç ve suçluluk alt boyutlarını içeren, özellikle duygu durum ile ilişkili maddelere sahip bir ölçme aracıdır. Fakat utanç ve suçluluğun sadece duygu durum ile sınırlı olmadığı, hata gibi edimsel ve davranışsal bir yapıdan sonra da ortaya çıkabileceği düşünüldüğünde hataya ilişkin utanç

ve suçluluğun değerlendirilmesinde farklı ölçme araçlarına ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı Wright ve Gudjonsson (2007) tarafından geliştirilen Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'ni Türkçeye çevirerek Türk kültürüne uyarlamak ve ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini incelemektir.

Yöntem

Araştırma Grubu

Bu araştırma Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin çeşitli bölümlerinde öğrenim gören 437 üniversite öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Öğrencilerin 80'ü fen bilgisi öğretmenliği, 82'i okul öncesi öğretmenliği, 97'ü psikolojik danışmanlık ve rehberlik, 92'si sınıf öğretmenliği ve 86'si sosyal bilgiler öğretmenliği bölümlerinde öğrenim görmektedir. Çoğunluğu 18 ile 22 yaş arasında bulunan ve yaş ortalaması 19.9 olan öğrencilerin 223'i (% 51) erkek ve 214'ü (% 49) kız öğrenciden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Utanç-Suçluluk Ölçeği: Suçluluk ve utanç durumlarını saptamak için Şahin ve Şahin (1992) tarafından geliştirilen ölçek 24 maddeden oluşmakta olup, 5'li Likert tipi bir ölçektir. Bu ölçek on ikişer maddeden oluşan Suçluluk ve Utanç alt ölçeklerinden oluşmaktadır. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe suçluluk ve utanç düzeylerinin de yükseldiği varsayılır. Her bir alt ölçekten ayrı ayrı en düşük 12, en yüksek 60 puan alınır. Şahin ve Şahin (1992) yaptıkları güvenirlik çalışmalarında iç tutarlık güvenirlik katsayılarını suçluluk alt ölçeği için .81, utanç alt ölçeği için .80 olarak bulmuşlardır. Geçerlik çalışmalarında ise Beck depresyon envanteri ile suçluluk alt ölçeğinin korelasyonu $r = -.10$ (negatif), sosyotropi ölçeği ile $r = .33$ (pozitif) olarak bulunmuştur. Utanç ölçeğinin sosyotropi ölçeği ile korelasyonu ise $r = .50$ olarak bulunmuştur. Diğer ölçeklerle de ölçüt bağıntılı geçerlik yapılmış anlamlı sonuçlar bulunmuştur. Ayrıca suçluluk ve utanç ölçeklerinin birbiri ile $r = .49$

pozitif olarak ilişkisi bulunmuştur. Yapı geçerliği çalışmaları yapılmış ölçeğin iki boyuttan oluştuğu ve suçluluk ve utanç boyutuna tam olarak yerleştiği görülmüştür. Araştırma kapsamında 100 öğrenci ile yapılan güvenirlik çalışmasında iç tutarlılık analizine bakılmış, suçluluk alt ölçeği için Cronbach α iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .87, utanç alt ölçeği için ise .92 olarak bulunmuştur. Geçerliği sınamak için yapılan Beck depresyon envanteri ile korelasyonları, suçluluk alt ölçeği için .35, utanç alt ölçeği için ise .40 olarak bulunmuştur.

Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği (SDDÖ): Özen ve Gülaçtı (2010) tarafından geliştirilen ve 33 maddeden oluşan Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği 2 alt boyut ve 4'lü ('4' Her Zaman – '1' Hiçbir Zaman) derecelendirmeye sahip bir ölçme aracıdır. Duygu boyutu varyansın % 35,60'ını, davranış boyutu % 21'ini açıklamaktadır. Maddelerin faktör yükleri .36 ile .82 arasında değişmektedir. Uyum geçerliği çalışmasında Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği ile Kişisel ve Sosyal Sorumluluk ölçeği

arasında .69 ilişki bulunmuştur. Kişisel Sorumluluk ile sorumlu davranış alt ölçekleri arasında .78, kişisel sorumluluk ile sorumluluk duygusu alt ölçekleri arasında .59, sosyal sorumluluk ile sorumlu davranış alt ölçekleri arasında .58, sosyal sorumluluk ile sorumluluk duygusu alt ölçekleri arasında .43 ilişkiler bulunmuştur. Cronbach α iç tutarlılık güvenirlik katsayısı duygu boyutu için .85, davranış boyutu için .77 olarak bulunmuştur.

İşlem

Hatayla ilişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'nin uyarlama çalışması için ölçeği geliştiren Gisli H. GUDJONSSON ile e-mail yoluyla iletişim kurulmuş ve ölçeğin uyarlanabileceğine ilişkin gerekli izin alınmıştır. Ölçeğin Türkçeye çevrilme süreci belli aşamalardan oluşmaktadır. Öncelikle ölçek İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde görev yapan 3 öğretim üyesi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve daha sonra bu Türkçe formlar tekrar İngilizceye çevrilerek iki form arasındaki tutarlılık incelenmiştir. Yine aynı öğretim

üyeleri elde ettikleri Türkçe formlar üzerinde tartışarak anlam ve gramer açısından gerekli düzeltmeleri yapmış ve denemelik Türkçe form elde edilmiştir. Son aşamada bu form, psikolojik danışma ve rehberlik ve ölçme ve değerlendirme alanındaki 3 öğretim üyesine inceletilerek görüşleri doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu araştırmada Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'nin geçerlik çalışması olarak yapı geçerliği incelenmiş ve yapı geçerliği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA kullanılmasının nedeni orijinal formun faktör yapısının Türk öğrenciler üzerinde yürütülen doğrulanıp doğrulanmadığını incelemektir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2004). Uyum indekslerinde genelde olduğu gibi, RMSEA < .08 (Bayram, 2010; Browne & Cudeck, 1993), SRMR için < .05 ve GFI, CFI, NFI, RFI ve IFI için > .90 ölçüt olarak alınmıştır (Hu & Bentler, 1999). Ortalama ve toplam puanlar arasındaki ilişkileri tespit etmek için Pearson Momentler Korelasyon Analizi uygulanmıştır.

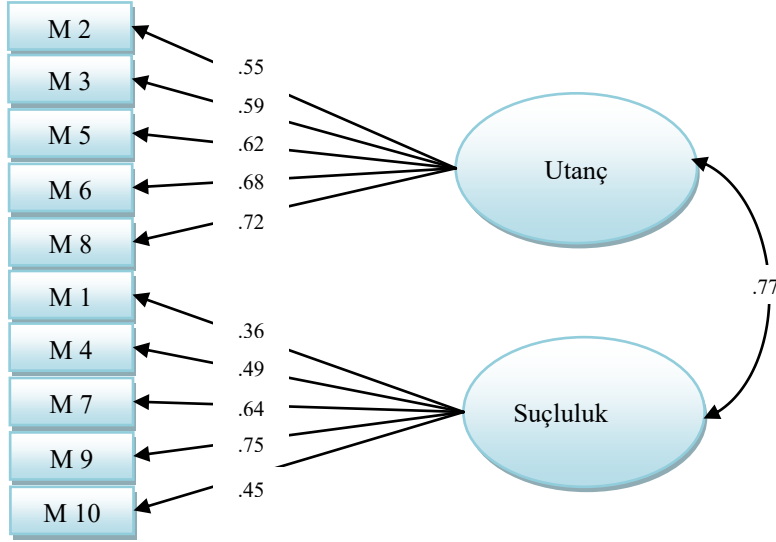
Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeğinin güvenilirliği iç tutarlık güvenirlik katsayısı ile madde analizi ise düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu ile incelenmiştir. Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik analizleri için SPSS 17 ve LISREL 8.54 programları kullanılmıştır.

Bulgular

Yapı Geçerliği

Doğrulayıcı faktör analizi. Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'nin yapı geçerliği için ölçeğin orijinal formunda bulunan faktörlerin doğrulanması amacıyla DFA uygulanmıştır. Yapılan DFA'da elde edilen uyum indeksleri incelenmiş ve iki boyutlu modelin iyi uyum verdiği görülmüştür ($\chi^2 = 86.59$, $sd = 28$, $\chi^2/sd = 3.09$, RMSEA = .068, GFI = .94, CFI = .95, AGFI = .93 ve SRMR = .070). Ölçeğin faktör yükleri .36 ile .75 arasında sıralanmaktadır. Modele ilişkin faktör yükleri Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'ne İlişkin Path Diagramı ve Faktör Yükleri

Uyum geçerliliği: Ölçeğin uyum geçerliliği çalışmasında utanç boyutu ile sorumluluk duygusu ölçeğinin duygu alt boyutu arasında pozitif ($r = .69$) ve davranış boyutu arasında pozitif ($r = .31$); suçluluk boyutu ile duygu alt boyutu arasında pozitif ($r = .28$) ve davranış alt boyutu arasında pozitif ($r = .67$) ilişki olduğu; yine ölçeğin bütünü ile Suçluluk-Utanç Ölçeğinin suçluluk alt ölçeği arasında pozitif ($r = .56$) ilişki ve utanç alt ölçeği ile pozitif ($r = .59$) ilişki olduğu saptanmıştır.

Güvenirlik

Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeğinin Cronbach α iç tutarlılık güvenirlik katsayıları ölçeğin bütünü için .80, utanç alt ölçeği için .78, suçluluk alt ölçeği için .70 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin test-tekrar test güvenirliği için ölçek 21 gün ara ile aynı gruptan 71 kişiye tekrar uygulandığında, iki uygulama arasındaki korelasyon katsayısı ölçeğin utanç alt ölçeği için .80, suçluluk alt ölçeği için .78 olarak bulunmuştur.

Madde Analizi

Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'nin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .29 ile .62 arasında sıralandığı görülmüştür. Ayrıca toplam puanlara göre belirlenmiş %27'lik alt ve üst

grupların madde puanlarındaki farklara ilişkin t (sd=433) değerlerinin ise 4.71 ($p < .001$) ile 16.13 ($p < .001$) arasında değiştiği görülmüştür. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Düzeltilmiş Madde-test Korelasyonları

Madde	r_{jx}	t Alt-Üst %27	Madde	r_{jx}	t Alt-Üst %27
1	.29	4.71***	6	.58	9.01***
2	.49	6.23***	7	.42	6.17***
3	.55	8.14***	8	.59	12.64***
4	.40	5.98***	9	.62	16.13***
5	.53	7.27***	10	.48	6.19***

*** $p < .001$

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın amacı Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'ni Türkçeye çevirmek ve Türk uyarlamak ve ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizlerini incelemektir. Ölçeğin geçerliği faktör analizi, ayırt edici geçerlik ve benzer ölçek geçerliği ile belirlenmiştir. Yapı geçerliği için

uygulanan DFA sonucunda ölçeğin iki boyutlu olarak uyum verdiği ve uyum indeksi değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu söylenebilir (Hu & Bentler, 1999). Ayırt edici geçerlik çalışması sonucunda ölçekte yer alan 10 maddenin alt grupla üst grubu birbirinden anlamlı düzeyde ayırt ettiği görülmüştür. Benzer ölçek

geçerli (uyum geçerli) çalışması sonucunda ise ölçeğin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu üç geçerlik çalışmasından elde edilen sonuçlar, araştırma literatüründe önerilen ve kabul edilebilir aralıklar arasında bulunmaktadır (Çokluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2011). Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayılarının yüksek bulunması iç tutarlılığının yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin, bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) göz önüne alındığında, madde-toplam korelasyonlarının yeterli olduğu görülmektedir. Fakat ilk maddenin .30'dan küçük olması literatürde sadece aynı ölçekte bir iki maddenin bu düzeyde kabul edilebilir olduğu belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2011).

Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarından elde edilen bulgular, Türkçe'ye uyarlanan 10 maddelik ölçeğin bireylerin hatayla ilişkili utanç ve suçluluk düzeylerini

geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçmek amacıyla kullanılabileceğini göstermektedir. 7'li ("1" Hiç uygun değil-"5" Tamamen uygun) Likert tipi bir derecelendirme sunduğu için utanç alt boyutundan alınabilecek en yüksek puan 35, en düşük puan ise 5'tir. Suçluluk alt boyutundan alınabilecek en yüksek puan 35, en düşük puan ise 7'tir. Bununla birlikte ölçekten toplam puan da elde edilebilmektedir. Ters madde bulunmayan Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeğinin utanç ve suçluluk boyutlarından alınan puanlar yükseldikçe bireyin ilgili boyuta ait özelliklere yüksek düzeyde sahip olduğu söylenebilir.

Hatayla İlişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışmalarından elde edilen bulgular çerçevesinde bazı önerilerde bulunulabilir. Öncelikle ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarının yürütüldüğü araştırma grubu üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla ölçeğin geçerlik ve güvenirliği için farklı örneklemeler üzerinde yapılacak çalışmalar son derece önemlidir. Ayrıca utanç ve suçluluk ile ilişkili

olabilecek çeşitli psikolojik yapıları değerlendiren, geçerlik ve güvenirliği kanıtlanmış ölçekler (Beck Depresyon Ölçeği, Çok Boyutlu Öfke Ölçeği, Depresyon Anksiyete ve Stres Ölçeği –DASÖ, İntikam Ölçeği vs.) ile Hatayla ilişkili Utanç ve Suçluluk Duygusu Ölçeği arasındaki ilişkiler incelenebilir. Böylece ölçeğin ölçüt geçerliliğine katkı da sağlanmış olacaktır.

Kaynakça

Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Bluvol, A., & Ford-Gilboe, M. (2004). Hope, health work and quality of life in families of stroke survivors. *Journal of Advanced Nursing*, 48, 322–332.

Büyüköztürk, Ş. (2011). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö., Kahveci, Ö., & Demirel, F. (2004). Güdülenme ve Öğrenme Stratejileri Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve

güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4(2), 207-239.

Cirhinlioğlu, F. G., & Güvenç, G. (2011). Utanç eğilimi, suçluluk eğilimi ve psikopatoloji. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 248-267.

Çokluk, O., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Gilman, R., Dooley, J., & Florell, D. (2006). Relative levels of hope and their relationship with academic and psychological indicators among adolescents. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25, 166–178.

Herth, K. (1992). Abbreviated instrument to measure hope: Development and psychometric evaluation. *Journal of Advanced Nursing*, 17, 1251–1259.

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structural analysis: Conventional criteria versus new

alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.

Köksal, F., & Gençdoğan, B. (2007). Depresif olanlar ile olmayanların suçluluk, utanç ve öfke tarzlarının incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 163-176.

Lewis, H. B. (1971). *Shame and guilt in neurosis*. New York: International Universities Press.

Miller, J. F., & Powers, M. J. (1988). Development of an instrument to measure hope. *Nursing Research*, 37, 6-10.

Ong, A.D., Edwards, L. M., & Bergeman, C. S. (2006). Hope as a source of resilience in later adulthood. *Personality and Individual Differences*, 41, 1263-1273.

Özen, Y., & Gülaçtı, F. (2010). *Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeğinin geliştirilmesi, güvenilirliği ve geçerliği*. 19. Eğitim Bilimleri Kurultayı, Kırıs, 16-18 Eylül 2010.

Şahin, N., & Şahin, N. (1992). *Adolescent guilt, shame and*

depression in relation to Sociotropy and Autonomy. World Congress of Cognitive Theraphy, Toronto, Canada, June 17-21.

Schrank, B., Woppmann, A., Sibitz, I., & Lauber, C. (2011). Development and validation of an integrative scale to assess hope. *Health Expectations*, 14(4), 417-428.

Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R et al., (1991). The will and the ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 570-585.

Tangney, J. P., & Fischer, K. W. (Eds.). (1995). *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride*. New York: Guilford.

Tangney, J. P., Wagner, P., & Gramzow, R. (1992). Proneness to shame, proneness to guilt, and psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 101(3), 469-478.

Wright, K., & Gudjonsson, G. H. (2007). The development of a scale for

measuring offence-related feelings of shame and guilt. *Journal of Forensic Psychiatry Psychology*, 18(3), 307-316.